

Tomasz Sobota

Kolegium Zarządzania i Finansów
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Pojęcie skarbowości w myśli Adama Krzyżanowskiego

Streszczenie

Celem artykułu jest omówienie pojęcia skarbowości w myśli Adama Krzyżanowskiego. W opracowaniu zaprezentowano jego poglądy odnośnie do takich zagadnień, jak: relacje między skarbowością a ekonomią, pojęcie skarbowości, przedmiot oraz zakres nauki skarbowości, a także zagadnienia gospodarstwa prywatnego i gospodarstwa państwowego. Zapatrywania A. Krzyżanowskiego na te zagadnienia zostały porównane z poglądami innych polskich ekonomistów, w celu uzyskania szerszej perspektywy. Przedstawione powyżej kwestie stanowią wstęp do zrozumienia poglądów autora w zakresie finansów publicznych oraz ekonomii.

Problematyka teorii finansów publicznych ma kluczowy wpływ na praktyczną umiejętność posługiwania się finansami publicznymi. W związku z tym oraz ze względów naukowych i pedagogicznych badania systemów skarbowych powinny zajmować istotne miejsce w myśli ekonomicznej.

Słowa kluczowe: nauka skarbowości, finanse publiczne, ekonomia polityczna, ekonomika, polityka skarbową, przedmiot nauki skarbowości, gospodarstwo publiczne, gospodarstwo prywatne, polityka fiskalna, wydatki, dochody, budżet

Kody klasyfikacji JEL: B10, B20, B40

1. Wprowadzenie

W następstwie przemian polityczno-gospodarczych po 1989 r. w Polsce wystąpiła konieczność zreorganizowania funkcjonowania finansów publicznych oraz rozwoju tej dyscypliny nauk ekonomicznych. S. Owsiak [2006, s. 13] we wstępie pracy *Finanse publiczne* stwierdził, że finanse publiczne były dyscypliną nauk ekonomicznych, która w Polsce w okresie gospodarki centralnie kierowanej, tj. przez ponad czterdzieści kilka lat, była nieobecna. Zagadnienie finansów publicznych zawsze miało kluczowe znaczenie dla istnienia państwa, a wraz z rozwojem sektora publicznego, który stanowi istotny element współczesnej gospodarki, rola jego wzrastała. Wzajemne proporcje pomiędzy sektorem publicznym a prywatnym związane są: z uwarunkowaniami historycznymi, przyjętym modelem gospodarki oraz z siłami poszczególnych grup interesu. Proporcje sektorowe mogą ulegać zmianie w czasie, czy to przez tzw. prywatyzację funkcji publicznych państwa, czy w wyniku przejmowania przez państwo funkcji realizowanych przez sektor prywatny. Jak zauważył R. Rybarski, pomiędzy potrzebami zaspokajanymi przez państwo a potrzebami realizowanymi przez prywatny sektor zachodzi nieustanna ewolucja. W związku z tym zakres zadań państwa i jego wydatków nie został raz na zawsze określony [Rybarski, 2015, s. 33]. Sektory te stanowią systemy oddziałujące na siebie i uzupełniające się. Teorie finansów publicznych stanowią punkt wyjścia dla budowanych przez państwo polityk odnośnie do wydatków publicznych czy nakładania ciężarów podatkowych. Teorie te wywierają istotny wpływ na praktyczne posługiwanie się finansami publicznymi [Owsiak, 2006, s. 42]. W związku z powyższym oraz ze względów naukowych i pedagogicznych badania systemów skarbowych powinny zajmować istotne miejsce w myśli ekonomicznej.

Finanse publiczne jako dyscyplina naukowa wykształciły się stosunkowo niedawno. Podstawy teorii finansów publicznych możemy napotkać jednak w odległej przeszłości. Elementy rozwiniętej teorii finansów publicznych odnajdujemy np. w myśli ekonomicznej kameralistów. Dostrzegali oni zachodzące związki między dobrobytem społecznym a fiskalną polityką państwa. Jako pierwsi podnieśli kwestię granic wydatków publicznych, a zatem pośrednio zagadnienie granicy wysokości opodatkowania [Owsiak, 2006, s. 43–44]. Teoria ekonomii politycznej, a wraz z nią teoria finansów publicznych rozwijały się przez XVIII w. W XIX w. dalej trwała dyskusja o tak podstawowych kwestiach, jak samo pojęcie, przedmiot czy zakres nauki skarbowości.

W Polsce przedwojennej, w dobie zaborów czy w okresie międzywojennym tworzyli interesujący ekonomiści oraz funkcjonowały szkoły ekonomiczne. W naukach ekonomicznych szczególnie wyróżniały się ośrodki uniwersyteckie: w Krakowie, w Poznaniu, w Warszawie oraz we Lwowie. Tradycja liberalnej myśli ekonomicznej miała szczególny wpływ na pracę ekonomistów związanych z Uniwersytetem Jagiellońskim oraz Uniwersytetem Poznańskim. Programy nawiązujące do liberalnej myśli ekonomicznej były w Polsce powojennej (po II wojnie światowej) szczególnie pomijane, ze względu na panujący wówczas system polityczny

i ideologię. Następstwem zaistniałej sytuacji było przerwanie ciągłości i osłabienie liberalnej tradycji w polskiej myśli ekonomicznej. W zakresie teorii finansów publicznych istnieje możliwość odwołania się do rodzimej tradycji. W niniejszej pracy proponujemy przypomnienie poglądów A. Krzyżanowskiego, dotyczących podstawowych zagadnień nauki skarbowości. A. Krzyżanowski (1873–1963) był ekonomistą związanym z krakowskim ośrodkiem uniwersyteckim, współtwórcą tzw. krakowskiej szkoły ekonomii. Naukowiec ten charakteryzował się szerokimi zainteresowaniami, które obejmowały m.in.: ekonomikę rolnictwa, demografię, finanse, metodologię ekonomii, historię gospodarczą oraz etykę. Dla polskiej myśli ekonomicznej ważne wydają się jego prace z zakresu skarbowości, teorii pieniądza i polityki gospodarczej. W rozważaniach prowadzonych w ramach dyscyplin naukowych warto wracać do podstawowych pojęć i zagadnień, przypominać ich tradycję oraz genezę. Tym bardziej, że współcześnie można napotkać opinie wskazujące na trudności w zdefiniowaniu nauki o finansach publicznych. W niniejszej pracy zostanie przedstawione pojęcie skarbowości w ujęciu A. Krzyżanowskiego. Przedstawione zostaną jego zapatrywania na takie zagadnienia, jak: relacje między skarbowością a ekonomią, pojęcie skarbowości, przedmiot oraz zakres nauki skarbowości, a także zagadnienia gospodarstwa prywatnego i gospodarstwa państwowego. Zapatrywania A. Krzyżanowskiego na te zagadnienia zostaną porównane z poglądami innych polskich ekonomistów, w celu uzyskania szerszej perspektywy. Przedstawione powyżej kwestie stanowią wstęp do zrozumienia poglądów autora w zakresie finansów publicznych oraz ekonomii. Krakowski ekonomista opierał na tych zagadnieniach dalszy wywód nauki skarbowości.

2. Nauka skarbowości a finanse publiczne

A. Krzyżanowski rozważania o dochodach i wydatkach państwa oraz szerzej o gospodarce państwa określał mianem skarbowości. Podstawową swoją pracę w tym zakresie zatytułował *Nauka skarbowości* [Krzyżanowski, 1923]. Przejęte przez niego nazewnictwo stanowiło odzwierciedlenie panującej wówczas klasyfikacji nauki dotyczącej gospodarki państwa. Pojęcie to znajdowało się w powszechnym użytku i było używane przez wszystkich autorów poruszających zagadnienia związane z gospodarstwem państwa. L. Biliński [1876] mówił o swoim *Systemie nauki skarbowej*, S. Głębiński [1889; 1925] pisał o *Pojęciu nauki skarbowej*. Pozostali autorzy, jak m.in.: H. Radziszewski [1917], E. Strasburger [1924], R. Rybarski [2015] również posługiwali się pojęciem nauki skarbowości i takie tytuły nadawali swoim pracom.

Pojęcie skarbowości jest historycznie wcześniejsze od pojęcia finansów publicznych, jest pierwotne, a pojęcie finansów publicznych z niego wyewoluowało. Współcześnie spotykamy się z różnymi klasyfikacjami w naukach o finansach, zależnie od przyjętego podejścia. D. Korenik i S. Korenik [2004, s. 15] w ramach klasyfikacji ze względu na funkcje ekonomiczne wymienili: skarbowość, finanse publiczne, finanse międzynarodowe, finanse przedsiębiorstw, finanse gospodarstw domowych, bankowość, ubezpieczenia, finanse zarządcze oraz teorię

rynku kapitałowego. Przy tym obecnie, umownie przyjmuje się, że skarbowość zajmuje się majątkiem państwa, a kwestie dochodów, wydatków publicznych stanowią domenę finansów publicznych. Wspólną płaszczyzną badawczą obydwu nauk pozostaje zagadnienie długu publicznego, ponieważ zazwyczaj zostaje on zabezpieczony majątkiem publicznym. Kwestia długu publicznego, jego dalszej obsługi, unaocznia się w budżecie państwa oraz w budżetach zdecentralizowanych związków publicznych [Korenik, Korenik, 2014, s. 15].

Rekapitulując: pojęcie skarbowości funkcjonowało głównie we wcześniejszym okresie historii. Z czasem zostało zastąpione pojęciem finansów publicznych. W polskiej tradycji naukowej zmiana ta nastąpiła po II wojnie światowej. Współcześnie, w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych występuje jeszcze nazwa ministra/sekretarza skarbu na określenie ministra finansów.

3. Skarbowość nauką ekonomiczną

A. Krzyżanowski zajmował się badaniami ekonomicznymi od końca XIX w. Swoją główną pracę z zakresu nauki skarbowości opublikował 1923 r. Czas poprzedzający jego pracę stanowił okres kształtowania się nauki skarbowości. S. Głębiński [1889, s. 3] w swojej pracy o skarbowości z 1889 r. podkreślał, że zarówno ekonomika, jak i nauka skarbowości znajdowały się na etapie stopniowego rozwoju, a ich zasady, zakresy i pojęcia nie zostały jeszcze w pełni ustalone. Natomiast L. Biliński w *Systemie nauki skarbowej* z 1876 r. wskazywał na braki w polskiej literaturze skarbowej. Autor przywoływał jedynie dokonane przez J.B. Oczapowskiego tłumaczenie pierwszego tomu książki *Zasady umiejętności skarbowej* K.H. Raua [1865] oraz *Rys ogólny nauki finansów* F. Skarbka [1824]. Należy raczej założyć, że L. Biliński miał na myśli braki literatury dotyczącej rozwiniętych całościowych systemów skarbowych. W polskiej tradycji naukowej istnieje wcześniejsza literatura odnosząca się do zjawisk skarbowych. Można choćby przypomnieć wydaną w 1778 r. pracę S. Staszica [1926], zwolennika F. Quesnaya i koncepcji fizjokratów. Prace te stanowiły jednak próby odpowiedzi na doraźne problemy finansowe.

A. Krzyżanowski dostrzegł złożoność nauki skarbowości, jej interdyscyplinarny charakter. Zdawał sobie sprawę, że zagadnienia skarbowe mogą być badane przez różne dyscypliny naukowe, z różnych perspektyw badawczych. Według niego samo już określenie: „nauka skarbowości jest nauką o gospodarstwie publicznym” wskazywało na dwoistość tej dyscypliny [Krzyżanowski, 1923, s. 1]. Tak zdefiniowany przedmiot nauki umiejscawiał ją pomiędzy ekonomią a naukami prawno-politycznymi. Określenie jej jako nauki o gospodarstwie, upoważnia do pojmowania jej jako część ekonomii, z drugiej jednak strony podniesienie aspektu zajmowania się przez nią zdobywaniem środków na zaspokojenie potrzeb państwowych może wprowadzać ją również w zakres nauk o państwie [Krzyżanowski, 1923, s. 1]. Do współczesnych czasów występuje w nauce finansów publicznych nurt, który kładzie główny nacisk na aspekt prawny zjawisk z zakresu skarbowości / finansów publicznych.

Na przykład P.M. Gaudemet i J. Molinier w pracy *Finanse publiczne*, która stanowi klasyczny francuski podręcznik finansów publicznych, zaznaczają, że problematyka finansów publicznych może być badana z dwojakiego punktu widzenia, tj. ekonomicznego i prawnego. Pomimo to jednak wyraźnie stwierdzają, że nauka o finansach publicznych stanowi część prawa publicznego. Według definicji tych autorów „Finanse publiczne stanowią gałąź prawa publicznego, której przedmiotem jest badanie norm odnoszących się do publicznych zasobów pieniężnych oraz operacji tymi zasobami” [Gaudemet, Molinier, 2000, s. 17]. Takie podejście do finansów publicznych, tzn. jedynie z perspektywy prawnej, zdecydowanie jest zbyt jednostronne. Należy zgodzić się z opinią D. Korenika i S. Korenika, że aspekt prawny finansów publicznych jest ważny, ale bez uwzględnienia kwestii ekonomicznych jest to podejście zbyt wąskie i jednostronne. Finanse publiczne mają bowiem zdecydowanie charakter interdyscyplinarny, a poprzez to wywołują skutki w sferze ekonomicznej, politycznej i społecznej [Korenik, Korenik, 2004, s. 148].

A. Krzyżanowski rozumiał interdyscyplinarność zjawisk skarbowych oraz niezbędność uwzględnienia problemów administracyjnych i politycznych dla pełnego zrozumienia kwestii gospodarczych. Jednak zjawiska skarbowe rozpatrywał przede wszystkim z perspektywy ekonomicznej [Krzyżanowski, 1923, s. 2]. Uważał naukę skarbowości za naukę ekonomiczną. Stanowiła dla niego integralny element ekonomii. Stanowisko to sformułował wyraźnie, podkreślając: „nauka skarbowości, tak jak ja ją pojmuję, stanowi część, a zarazem poniekąd uzupełnienie ekonomiki” [Krzyżanowski, 1923, s. 2]. Krakowski ekonomista traktował ją jako część swojego systemu ekonomicznego, na który składały się *Założenia ekonomiki* [Krzyżanowski, 1922], *Nauka o pieniądzu i kredycie* [Krzyżanowski, 1922] oraz właśnie *Nauka skarbowości* [Krzyżanowski, 1923]. Każdą z tych prac, jak zaznaczał sam autor, można rozpatrywać jako odrębną pracę, ale wspólnie miały one tworzyć całość jego systemu ekonomicznego [Krzyżanowski, 1923, s. V]. W. Stankiewicz zauważył, że A. Krzyżanowski preferował nazwę **ekonomika** zamiast tradycyjnych określeń: nauka gospodarstwa narodowego lub ekonomia polityczna. A. Krzyżanowski pojęcia *economics* – ekonomia używał za A. Marshalla, który użył go jako pierwszy [Stankiewicz, 2000, s. 345]. W rozdziale pierwszym *Zasad ekonomiki* A. Marshall definiował ekonomię w sposób następujący: „Ekonomia polityczna lub ekonomika jest studium rodzaju ludzkiego w jego zwykłych sprawach życiowych; zajmuje się badaniem tej części działań indywidualnych i społecznych, która jest najściślej związana ze zdobywaniem i z użytkowaniem materialnych rekwizytów dobrobytu” [Marshall, 1948, s. 1]. Definicja o tym pojęciu mówiła dwojako: **ekonomia polityczna** i **ekonomika**. H. Landreth i D.C. Colender użycie przez A. Marshalla obydwu określeń postrzegali jako odbicie współczesnych autorowi kwestii metodologicznych. Pojęcie ekonomia polityczna, w tamtym czasie częściej używane niż ekonomika, przypisywało ekonomii i polityce pokrewieństwo, a ekonomika jako dyscyplina z dziedziny nauk społecznych miała bliski związek z sądami normatywnymi. Zagadnienie to rozwinął przyjaciel A. Marshalla, J.N. Keynes. Ekonomista ten specjalizował się w zagadnieniach metodologicznych. W 1891 r. napisał pracę *The Scope and Method of Political Economy*, w której rozróżnił trzy gałęzie ekonomii: **ekonomikę**

pozytywną, ekonomikę normatywną oraz sztukę ekonomii. Według J.N. Keynesa ekonomika pozytywna stanowiła nauką gałąź ekonomii, ekonomika normatywna rozważała, co powinno być celem społeczeństwa, a sztuka ekonomii łączyła treść z pozytywnej gałęzi ekonomiki z celami określonymi w gałęzi normatywnej. Keynes uważał, że w rozważaniach prowadzonych w gałęzi pozytywnej bardziej wskazanym byłoby pojęcie ekonomika, ewentualnie nauka ekonomiczna niż ekonomia polityczna, ponieważ wyrażenia te akcentowały charakter ekonomii jako nauki. A. Marshall nadał swojej pracy tytuł *Zasady ekonomiki*, a nie *Zasady ekonomii politycznej*, z czasem całkowicie usunął termin ekonomia polityczna, zastępując go pojęciem ekonomika [Marshall, 1948, s. 1]. A. Krzyżanowski dla określenia swojego systemu ekonomicznego posługiwał się wyrażeniem ekonomika, nawiązując w ten sposób do A. Marshalla. Spuścizna teoretyczna krakowskiego profesora wykazuje wpływ XIX-wiecznej angielskiej ekonomii, zwłaszcza A. Marshalla i J.S. Milla. Pojęcie to należy rozumieć w kontekście przedstawionych powyżej rozważań metodologicznych oraz uwarunkowań historycznych. Krakowski ekonomista prawdopodobnie posługiwał się pojęciem *economics* – ekonomika, ponieważ uznał je za bardziej precyzyjne i naukowe od wcześniejszego określenia ekonomia polityczna. W czasach współczesnych A. Krzyżanowskiemu nadal posługiwano się wyrażeniem ekonomia polityczna. Terminy ekonomika i ekonomia polityczna stanowiły zatem określenia zbliżone. W związku z tym w niniejszej pracy są one również tak traktowane.

Nauka skarbowości według A. Krzyżanowskiego stanowiła element ekonomiki. Pomiędzy tymi dyscyplinami występowały zależności. Posiadały oddzielny przedmiot badań. Nauka skarbowości opierała się na ekonomii, brała z niej swój początek i stanowiła jej uzupełnienie. A. Krzyżanowski wyjaśniał to w następujący sposób: „Ekonomika zajmuje się gospodarstwem w ogóle. Skarbowość specjalnie gospodarką państwa” [Krzyżanowski, 1923, s. 3].

Według A. Krzyżanowskiego obie dyscypliny miały odmienny charakter ze względu na dopuszczalny w ich ramach zakres rozważań politycznych. W ekonomice uważał za możliwe i wskazane ograniczenie rozważań o polityce ekonomicznej państwa. Natomiast polityka skarbową, w jego mniemaniu, była ważnym elementem skarbowości. Zdaniem A. Krzyżanowskiego nie wolno pomijać opinii o skutkach finansowych oraz ekonomicznych poszczególnych metod polityczno-skarbowych. W takich opiniach znajduje się zalecenie polityki skarbowej uznanej za właściwą [Krzyżanowski, 1923, s. 3]. Uważał on, że analiza i ocena stosowanej polityki skarbowej prowadzi do przyjęcia stanowiska wobec zasadniczych zagadnień polityki ekonomicznej. A. Krzyżanowski ujmował to w następujący sposób: „Ten, kto uważa podatek za najwłaściwsze źródło dochodów publicznych, a krytykuje usiłowania uzyskania dochodów z przedsiębiorstw i monopoli, wyznaje *eo ipso* program indywidualistyczno-liberalny (z mniejszymi lub większymi zastrzeżeniami). Socjalistyczny odrzuca” [Krzyżanowski 1923, s. 3]. Podsumowując: A. Krzyżanowski w ramach ekonomii zalecał ograniczenie rozważań polityczno-ekonomicznych. W zakresie nauki skarbowości dopuszczał natomiast takie rozważania. Uwidocznili się to w uznaniu przez niego polityki celnej za część skarbowości. Takie rozumowanie doprowadziło go do uznania skarbowości za uzupełnienie ekonomiki w kierunku polityczno-ekonomicznym [Krzyżanowski, 1923, s. 2–3].

Nauka skarbowości w rozumieniu A. Krzyżanowskiego stanowiła część i zarazem uzupełnienie ekonomiki. W związku z tym wyznaczone przez siebie w *Założeniach ekonomiki* podstawy metodologiczne przeniósł do skarbowości. W *Założeniach ekonomiki* omówił takie pojęcia, jak: bogactwo, majątek, dochód, istota gospodarowania. Zagadnienia te, zdaniem samego autora, stanowiły istotny element do rozważań o finansach [Krzyżanowski, 1923, s. V].

Pogląd uznający naukę skarbowości za element ekonomii występował powszechnie wśród współczesnych A. Krzyżanowskiemu ekonomistów, niezależnie od kierunku ekonomicznego, którego byli przedstawicielami. Zapatrywania A. Krzyżanowskiego, reprezentanta kierunku teoretycznego, były zbieżne z poglądami przedstawicieli kierunku historycznego, m.in. L. Bilińskiego, S. Głębińskiego (obaj ośrodek lwowski) czy R. Rybarskiego (ośrodek warszawski)¹. L. Biliński [1876, s. V] naukę skarbowości opierał na ekonomii, w praktyce łącząc obie dyscypliny w jedną naukę zwaną ekonomią polityczną. Autor ten obserwował różnice pomiędzy gospodarstwem prywatnym (autor używa określenia gospodarstwo społeczne na określenie sektora prywatnego) a skarbowym, co powodowało niemożność zlania tych przedmiotów w jedną naukę. Z drugiej strony, według niego, wszystkie procesy gospodarcze wykazywały jednak wyraźną zależność gospodarstwa państwowego od prywatnego. Zależność tego rodzaju występowała również w drugą stronę. Taka sytuacja uzasadniała wydzielenie dyscypliny skarbowej, która powinna jednak zachować ścisły związek z ekonomią. Nauka skarbowości powinna opierać się na ekonomii, na wynikających z niej prawach społeczno-gospodarczych [Biliński, 1876, s. 4–6].

S. Głębiński w swojej pracy o skarbowości z 1889 r. zaznaczał także związki zachodzące między ekonomią a nauką skarbowości. Autor ten podkreślał, że zarówno ekonomia, jak i nauka skarbowości znajdowały się w fazie rozwoju, a ich zasady, zakresy i pojęcia nie zostały jeszcze w pełni ustalone [Głębiński, 1889, s. 3]. Skarbowość za naukę ekonomiczną uważał również R. Rybarski. Według tego autora „Nauka skarbowości zajmuje się zjawiskami gospodarczymi, występującymi w gospodarstwie państwa i innych związków prawno-publicznych. Badając zjawiska gospodarcze pewnego rodzaju, jest jedną z nauk ekonomicznych” [Rybarski, 2015, s. 31]. Przy czym zaznaczał, że pojęcia zjawisk gospodarczych dostarcza nauka ekonomii politycznej [Rybarski, 2015, s. 31]. Takie podejście prezentowali również niemieccy ekonomiści A. Wagner [1887, s. 17] oraz W. Roscher [1886, s. 13], uznając naukę skarbowości za element ekonomii.

W poglądach A. Krzyżanowskiego i wyżej wymienionych ekonomistów nauka skarbowości łączy się z ekonomią polityczną. Związek ten wiąże się z rozwojem obu dyscyplin. Początków nauki skarbowości można dopatrywać się u zarania powstawania form państwowych. Początki nauki skarbowości w starożytności były jednak bardzo skąpe. Pewne załączki nauki skarbowej znajdowały swój początek w kwestiach praktycznych. Niektóre pojęcia skarbowe wykształcały się i ewoluowały na gruncie praktyk życia państwowego oraz powstającego i rozwijającego się prawa. Według R. Rybarskiego właściwa nauka skarbowości rozwinęła

¹ Na temat kierunków i ośrodków myśli ekonomicznej II RP zob. [Lityńska, 2001].

się w następstwie wykształcenia się ekonomii politycznej. Autor ten, jako kluczowy dla tego procesu, wskazywał stworzony przez fizjokratów system ekonomiczny, który opisywał prawa rządzące krążeniem bogactwa, budował teorię podatku jedynego oraz przerzucania podatków. Teorie fizjokratów z biegiem czasu okazały się błędne, stanowiły jednak pierwsze próby ujęcia w sposób logiczny i całościowy teorii skarbowych. Rybarski porównywał te teorie do rusztowania, dzięki któremu badania naukowe w dziedzinie skarbowości wspięły się na wyższy poziom, ponad rozważania finansowe, wynikające z potrzeby chwili. Naukę skarbowości rozwinął dalej A. Smith. Fizjokraci bowiem, jak zauważył Rybarski [2015, s. 43], nie badali *ex professo* zagadnień skarbowych, nie odróżniali ich formalnie od innych zjawisk ekonomicznych, pozostając w granicach czystej abstrakcji. Natomiast A. Smith [1954, s. 397–765] poświęcił księgę piątą swojego dzieła dochodom panującego lub państwa. Według Rybarskiego [2015, s. 43] w tej pracy mamy już do czynienia z całym wykładem nauki skarbowości. Myśl skarbową była rozwijana dalej w pracach D. Ricardo [1957] i J.B. Saya [1960]. W XIX w. literatura skarbową rozwijała się nadal, zwłaszcza bogato ilościowo od drugiej połowy tego wieku. W okresie tym, jak zauważył Rybarski [2015, s. 43–44], ekonomiści niemieccy zrywali niekiedy potrzebne powiązania z teorią ekonomii.

W ten sposób powstawał opis zjawisk ekonomicznych i w ich następstwie opis zjawisk skarbowych. Należy zgodzić się R. Rybarskim [2015, s. 42], że bez wykształcenia się pojęć ekonomicznych nie mogły powstać pojęcia opisujące zjawiska skarbowe, które stanowią odmianę tych pierwszych. Najpierw musiała powstać nauka ekonomii politycznej, aby z niej mogła wykształcić się nauka skarbowości.

Powyższy przegląd pokazał, że przedwojenni polscy ekonomiści uznawali skarbowość za naukę ekonomiczną. Ekonomiści ci zgadzali się co do tej kwestii. Argumentacja prezentowana przez nich była wyczerpująca i uzasadniała ich stanowisko. Teraz przejdziemy do przeglądu kolejnych zagadnień związanych z nauką skarbowości w myśli A. Krzyżanowskiego, tzn.: Jak definiował skarbowość? Co uważał za przedmiot skarbowości?

4. Skarbowość nauką o gospodarstwie publicznym/państwa

A. Krzyżanowski definiował skarbowość jako: „gospodarstwo związków prawnopublicznych, zatem państwa, związków państwowych i państw związkowych, oraz związków przymusowych terytorialnych (gmina, powiat, województwo) i zawodowych (izby handlowo-przemysłowe etc.)” [1923, s. 1].

Według A. Krzyżanowskiego nauka skarbowości zajmowała się przede wszystkim gospodarką państwa. Państwo stanowiło, według niego, zbiorowość podstawową. Takie ujęcie skarbowości prowadzi nas do zdefiniowania nauki skarbowości jako nauki o gospodarstwie publicznym. Nauki, która zajmuje się opisem i analizą właściwości gospodarki publicznej, a zwłaszcza państwowej [Krzyżanowski, 1923, s. 1].

Postrzeganie nauki skarbowości jako nauki o gospodarstwie państwa, co do zasady, było charakterystyczne dla przeważającej części ówczesnych „skarboznawców”. Przykładowo, L. Biliński pisał „Przez Naukę Skarbową rozumie się naukę o gospodarstwie państwa” [Biliński, 1876, s. 1]. S. Głębiński podawał także zbliżoną definicję: „Skarbowością, gospodarstwem skarbowym lub publicznym nazywamy gospodarstwo państwa uważane jako całość łącznie z gospodarstwem innych związków prawno-publicznych, tak państwowych, jak samorządowych [Głębiński, 1925, s. 1]. R. Rybarski również twierdził, że „Skarbowość zajmuje się tą grupą zjawisk gospodarczych, które występują w państwowym gospodarstwie, w działalności gospodarczej państwa i innych związków prawno-publicznych. Przez to samo nauka skarbowości pozostaje w ścisłym związku z naukami o państwie” [Rybarski, 2015, s. 31–32]. W tym miejscu należy zaznaczyć, że znany wymienionym ekonomistom A. Wagner [1887, s. 17] zaliczał już naukę skarbowości do nauki o gospodarstwach zbiorowych, przy tym podkreślał ich przymusowy charakter (*Zwangsgemeinwirtschaftslehre*).

A. Krzyżanowski za przedmiot nauki skarbowości uznawał całość gospodarstwa państwowego. Stwierdzenie to prowadzi nas do zagadnienia przedmiotu nauki skarbowości. Co stanowi ten przedmiot? Jaki jest jego zakres? Czy za przedmiot nauki skarbowości przyjąć wyłącznie dochody czy również wydatki, a poprzez takie ujęcie za przedmiot uznać całość gospodarstwa państwowego? Odpowiedź na to pytanie przez dłuższy czas nie była jednoznaczna. Od A. Smitha ekonomiści klasycy w swoich systemach ekonomicznych wyodrębniali skarbowość, poprzez poświęcenie w nich osobnej/oddzielnej części zagadnieniom opodatkowania. Dyskusja odnośnie do uwzględniania wydatków w ramach nauki skarbowości prowadzona była dalej w Niemczech. W dyskusji tej uczestniczyli m.in. J. Justi, J. Sonnenfels, C.A. Malchus i L. Stein [Biliński, 1876, s. 1–2; Głębiński, 1889, s. 3–5].

W pracach L. Bilińskiego i S. Głębińskiego występowały jeszcze elementy tych rozważań. Obaj autorzy uznawali jednak dyskurs za zamknięty [Biliński, 1876, s. 1–2; Głębiński, 1889, s. 3–5]. Przywołując S. Głębińskiego [1889, s. 3–4], można za nim stwierdzić, że dyskusja ta została zakończona i przyjęto jako ogólne zdanie ekonomistów niemieckich, że nauka skarbowości stanowi naukę o całym gospodarstwie państwa (*Staatswirtschaftslehre*).

W myśli A. Krzyżanowskiego występuje pokłosie tych rozważań. Zawarł on zagadnienie wydatków w *Nauce skarbowości*. W swoim wywodzie przywołał jednak francuskiego skarboznawcę, którym był P. Leroy-Beaulieu. Naukowiec ten wykluczał zagadnienie wydatków publicznych z nauki skarbowości. Uważał, że potrzeby i wydatki państwa w ogóle nie należą do nauki skarbowości. Według tego autora państwo ma potrzeby i nie musi mieć wiedzy, jakie one są lub jakimi powinny być. Według tego rozumowania, odpowiedź na pytanie: jak można zaspokoić te potrzeby z najmniejszymi stratami i ofiarami jednostek, stanowiło sedno zagadnienia. Leroy-Beaulieu podkreślał, że zajmujący się nauką finansów mogą ubolewać nad państwami, które mają nadmierne wydatki, ale właściwym zadaniem powinno być wskazanie, w jaki sposób państwo zdobędzie dochody [Leroy-Beaulieu, 1877, s. 2–3]. A. Krzyżanowski odwołał się do tego autora, aby zaznaczyć, że wydatki, w jego opinii, stanowią poboczną część skarbowości.

A. Krzyżanowskiego twierdził, że dochody stanowiły zasadniczy przedmiot badań skarbowości, a wydatki były uboczną częścią dyscypliny. Według niego „Skarbowość zajmuje się zdobywaniem środków zaspakajania potrzeb czyli dochodami, podobnie jak nauka o gospodarstwie” [Krzyżanowski, 1923, s. 4]. Dalej wskazywał, że ekonomika ma dwa słupy graniczne, określające teren właściwy jej badaniom, tzn. potrzeby i konsumpcję. Za treść badań ekonomicznych uważał analizowanie prawidłowości zdobywania odpowiednich środków do zaspokojenia potrzeb. Ujmował to w sposób następujący: „Wiemy z ekonomiki, że konsumpcja, choć jest celem gospodarstwa, stanowi przedmiot badań ekonomicznych tylko w charakterze jednego z dwóch słupów granicznych, wykreślających teren im właściwy. Drugim są potrzeby, których zaspokojenie (konsumpcja), uwarunkowane jest zdobyciem odpowiednich środków. Prawidłowość ich pozyskiwania – oto treść dociekań ekonomicznych” [Krzyżanowski, 1923, s. 4].

W tym kontekście można zauważyć, że A. Krzyżanowski postrzegał wydatki publiczne jako konsumpcję. To prowadziło go do wniosku o większym znaczeniu dochodów od ich zużycia. Pomimo uznania wydatków za poboczną część nauki skarbowości omówił je jednak odrębnie. Zagadnieniu wydatków poświęcił trzecią księgę *Nauki skarbowości*. Księga o wydatkach składała się z siedmiu rozdziałów, w których zostały omówione takie zagadnienia, jak: wzrost wydatków publicznych, granica wydatków, wydatki wytwórcze i nie wytwórcze, zwyczajne i nadzwyczajne, osobiste i rzeczowe, stosunek wydatków do dochodów [Krzyżanowski, 1923, s. 67–96].

Autor ten obserwowany wzrost wydatków państwowych wyjaśniał ogólnym wzrostem intensywności życia, pojawianiem się wynalazków oraz wzrostem oczekiwań i potrzeb ludzi. Drugi powód wzrostu wydatków upatrywał w zwycięstwie z końcem XIX w. prądów antyliberalnych. Następstwem tego było obarczanie państwa kolejnymi, nowymi zadaniami. A. Krzyżanowski łączył ten proces ze wzrastającym wpływem politycznym warstw biedniejszych, a zwłaszcza z wprowadzeniem wyborów powszechnych. Podkreślał, że „powszechnie głosowanie oddaje w ręce warstw nieposiadających decyzje o opodatkowaniu posiadających” [Krzyżanowski, 1923, s. 69]. Autor zaznaczał, że występują różne wydatki i nie można stawiać między nimi znaku równości [Krzyżanowski, 1923, s. 68].

Interesujący wydaje się dokonany przez A. Krzyżanowskiego podział wydatków na wytwórcze i nie wytwórcze. Pod pojęciem wydatków wytwórczych rozumiał on wydatki inwestycyjne. Za wydatki wytwórcze uznawał te, „które się bezpośrednio finansowo opłacają, które zapewniają czyste dochody, a co najmniej zupełne pokrycie kosztów”. Przy tym kluczowy był wynik, a nie zamiar; autor wyraził to bezpośrednio: „za miarodajny uważam nie zamiar, ale wynik”. W rezultacie takiego podejścia za nie wytwórcze uznawał wszystkie inne wydatki [Krzyżanowski, 1923, s. 72]. Według A. Krzyżanowskiego właściwa byłaby sytuacja, w której jak najwięcej wydatków państwa zaliczałoby się do wydatków wytwórczych. W związku z tym zalecał, by instytucje świadczące usługi publiczne w jak najszerszym zakresie finansowały się z bezpośrednich opłat od użytkowników tych usług [Krzyżanowski, 1923, s. 73]. Elementem, który wpływał na postrzeganie przez A. Krzyżanowskiego zagadnienia wydatków,

było pojmowanie przez niego celu gospodarowania. Uważał za cel gospodarowania uzyskanie dochodów, które nie tylko zapewnią pokrycie wydatków bieżącej jednostki gospodarującej, lecz także umożliwią utworzenie rezerwy na przyszłość. Według tego autora nie występowała różnica w celach pomiędzy gospodarstwem publicznym a prywatnym. Oba miały stawiać sobie za zadanie korzystne ustosunkowanie dochodów i wydatków [Krzyżanowski, 1923, s. 92]. W rozważaniach A. Krzyżanowskiego o wydatkach kluczowa wydaje się kwestia produktywności wydatków, wypracowania przez nie dochodu. W tym należy upatrywać przypisanie przez autora wydatków do ubocznej części skarbowości. Sam autor poświęcił zagadnieniu wydatków dużo miejsca w swoim wykładzie i w praktyce traktował je jako element nauki skarbowości. Tłumaczył to faktem, że w ramach tego zagadnienia, mieściło się dużo wiadomości istotnych dla zrozumienia całego gospodarstwa państwowego [Krzyżanowski, 1923, s. 4].

W związku z powyższym zasadne wydaje się przyjąć, że dochody i wydatki stanowią *de facto* przedmiot nauki skarbowości A. Krzyżanowskiego. Pojawia się wątpliwość, czy uwytknienie znaczenia dochodów uzasadnia pomniejszenie funkcji wydatków. Oba zagadnienia się łączą i stanowią istotny element dla zrozumienia nauki skarbowości. Kwestię tę podjął R. Rybarski. Wydaje się, że jego wywód w tym zakresie można traktować jako polemikę z poglądem prezentowanym przez A. Krzyżanowskiego. Rybarski dostrzegał zależności występujące między konsumpcją a działalnością gospodarczą, niezależnie od tego, czy porównywanie konsumpcji z wydatkami państwowymi było uprawnione. Z obserwacji tej wyciągnął jednak wnioski o przynależności dochodów i wydatków do skarbowości. Rybarski podniósł, że owszem w ekonomii politycznej przeciwstawiano działalności gospodarczej konsumpcję, ale podkreślał, że w nauce tej bada się ją w związku z tą działalnością. Dalej autor zaznaczył, że bez chociaż ogólnego zapoznania się z wydatkami niemożliwe byłoby zrozumienie dochodów państwa. W ten sposób Rybarski doszedł do wniosku, że „Zagadnienie równowagi dochodów i wydatków jest *par excellence* zagadnieniem skarbowym” [Rybarski, 2015, s. 36]. Zarazem dochody i wydatki stanowią przedmiot nauki skarbowości. Bardziej czytelnym dla tego tematu wydaje się podejście Rybarskiego.

W myśli A. Krzyżanowskiego [1923, s. 3] kwestie dochodów i wydatków nie wyczerpywały przedmiotu nauki skarbowości. Autor ten *de facto* dzielił przedmiot skarbowości na zagadnienia o budżecie, wydatkach, dochodach, o kredycie i pieniądzu papierowym. Poza tymi głównymi zagadnieniami pojawiają się w jego myśli także zagadnienia dotyczące zasad polityki skarbowej oraz bankructwa państwa.

Dokonany przez A. Krzyżanowskiego podział zagadnień skarbowych odpowiadał, co do zasady, powszechnie przyjętemu. A. Smith w *Badaniach nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* (1776 r.) piątą księgę *O dochodach panującego lub państwa* podzielił na trzy rozdziały: pierwszy poświęcony był wydatkom, drugi dochodom, a trzeci podejmował temat długu publicznego. W rozdziale dotyczącym dochodów dokonał ich rozróżnienia na prywatno-gospodarcze i podatki [Smith, 1954, s. 399–765]. Takie podejście można uznać już za całościowe ujęcie skarbowości. Do kompletu brakuje jedynie części o budżecie. Przy tym wypada

zaznaczyć, że wielu późniejszych autorów również nie włączało tego zagadnienia do swojego wykładu. A. Krzyżanowski podążał śladami A. Smitha w podziale przedmiotu nauki skarbowości. Polscy autorzy, podejmujący tematy skarbowości w swoich pracach, co do zasady poruszali się w ramach takiego podziału przedmiotu nauki skarbowości. Ze zbliżonym ujęciem przedmiotu nauki skarbowości spotykamy się w pracach m.in.: L. Bilińskiego [1876], *System nauki skarbowej, a w szczególności nauki o podatkach*, S. Głębińskiego [1925], *Nauka skarbowości*, H. Radziszewskiego [1917], *Nauka skarbowości. Wykład skarbowości państwowej i gminnej*, E. Strasburgera [1924], *Nauka skarbowości*, R. Rybarskiego [2015] *Nauka skarbowości*. Prace te poruszają się w ramach przyjętego podziału przedmiotu, choć różnią się układem, pomijaniem niektórych kwestii, czy z kolei mocniejszym akcentowaniem pewnych zagadnień. Współczesne podręczniki finansów publicznych generalnie prezentują poszczególne zagadnienia w ujęciu dokonanym przez A. Smitha. Nauki ekonomiczne rozwijają się, w związku z tym poszerzył się zakres podejmowanych zagadnień, sposób ich postrzegania, ale dalej poruszamy się w ramach podziału przedmiotu finansów publicznych na takie zagadnienia, jak: wydatki, dochody, budżet, dług publiczny. We współczesnych pracach dotyczących finansów publicznych, m.in.: J. Osiatyńskiego [2006], *Finanse publiczne. Ekonomia i polityka*, S. Owsiaka [2006], *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*, A. Wernika [2014], *Finanse publiczne. Cele, struktury, uwarunkowania*, można dostrzec podział przedmiotu wykładu zbliżony do stosowanego przez A. Krzyżanowskiego [1923] w *Nauce skarbowości*.

Podział nauki skarbowości A. Krzyżanowskiego co do zasady był zgodny z ówczesnie przyjętym. Zakres jego wykładu i sposób podejścia do zagadnień odróżniał go jednak od innych autorów. Autor ten rozwinął szerzej kwestie dotyczące długu publicznego. Włączył także do swojego wykładu nauki skarbowości zagadnienia kredytu, pieniądza i jego emisji. Według A. Krzyżanowskiego występowała łączność pomiędzy ustrojem pieniężno-kredytowym, a stanem finansów państwa. Nowoczesne państwa zastrzegły do swojej dyspozycji prawo wybijania/emisji pieniądza, w związku z tym A. Krzyżanowski uznał walutę państw „za zjawisko pochodne w stosunku do ich gospodarstwa skarbowego” [Krzyżanowski, 1923, s. V i 4]. Według tego ekonomisty pieniądz papierowy stanowił zarówno przedmiot nauki o pieniądzu oraz kredycie, jak i skarbowości [Krzyżanowski, 1923, s. V]. Pieniądz papierowy i kredyt postrzegał jako pewien rodzaj dochodów publicznych, przy czym rozumiał je i rozważał jako zjawiska odmienne. Ze względu na odrębność kredytu i pieniądza papierowego od innych dochodów omawiał je oddzielnie [Krzyżanowski, 1923, s. 4]. Wykład o kredycie publicznym, jak podkreślał A. Krzyżanowski, częściowo stanowił zastosowanie praw odnośnie do kredytu w ogóle [Krzyżanowski, 1923, s. V]. Kolejnym zagadnieniem, w podejściu do którego różnił się od innych autorów, były tematy podatkowe, a zwłaszcza kwestia przerzucania podatków. W swojej pracy, jak sam podkreślał, starał się pokazać jednolitość norm podatkowych oraz dokładniej ustalić granice opodatkowania [Krzyżanowski, 1923, s. VI i 4–5]. Poświęcał dużo miejsca kwestii przerzucania podatków. W jego opinii zagadnienie to miało ścisły związek z teorią ekonomiki [Krzyżanowski, 1923, s. 4–5]. Omawiając podatki, A. Krzyżanowski nie skupiał się na części szczegółowej nauki o podatkach, ale przedstawiał

zagadnienia teoretyczno-ekonomiczne [Krzyżanowski, 1923, s. 5]. Rozważania o budżecie uważał natomiast za przekroczenie granic ściśle ekonomicznych. Budżet, w jego rozumieniu, był tożsamy z formalnym ustrojem gospodarstwa skarbowego. Brak omówienia instytucji budżetowych uniemożliwiłyby zrozumienie w pełni wszystkich pozostałych działów skarbowości, w tym istoty wydatków, dochodów oraz zagadnień kredytowych, kredytów publicznych. Według opinii tego autora brak przedstawienia tego zagadnienia może doprowadzić do przecenienia roli porównawczej statystyki finansowej [Krzyżanowski, 1923, s. 2–4].

5. Gospodarstwo publiczne/państwowe i prywatne

Omawiając zagadnienia pojęcia i przedmiotu nauki skarbowości w myśli A. Krzyżanowskiego, należy zwrócić uwagę na występujący w niej podział na gospodarstwo publiczne i prywatne. Autor ten pojęcia gospodarstwa publicznego i gospodarstwa prywatnego przedstawił w *Założeniach ekonomiki* [Krzyżanowski, 1919, s. 23–33]. W rozdziale piątym tej pracy opisał ich właściwości i zachodzące pomiędzy nimi różnice. Rozdział poświęcony tym zagadnieniom w *Nauce skarbowości* [Krzyżanowski, 1923, s. 5–8] stanowi *de facto* odwołanie się i przypomnienie wykładu z *Założeń ekonomiki*. A. Wagner znany już wcześniej podział ustroju społecznego na trzy organizacje nazwał **systemami gospodarczymi**. W ramach tych systemów gospodarczych wyróżnił **prywatny, zbiorowy i charytatywny**. W pierwszym systemie jednostki miały prowadzić działalność pod wpływem interesu osobistego. Opierała się ona na odpłatności, wynagrodzeniu za wszystkie świadczenia. System gospodarczy zbiorowy miał polegać na wspólnej produkcji i konsumpcji dóbr. Wspólna produkcja i konsumpcja dóbr miały wiązać się wyłącznie z generalnym wynagrodzeniem, tj. podatki a usługi państwa. Trzeci, ostatni system polegał jedynie na etycznych pobudkach i wynikających z nich dobrowolnych, darmowych świadczeniach wobec gospodarstw obcych [Wagner, 1887, s. 17]. A. Krzyżanowski poruszał się w ramach zbliżonego sposobu rozumowania. Wyróżnił on jednostki gospodarcze fizyczne i zbiorowe. W ramach jednostek gospodarczych znajdowało się miejsce dla fundacji. Jednostki zbiorowe zostały przez niego podzielone na dobrowolne i przymusowe [Krzyżanowski, 1919, s. 11–22]. A. Krzyżanowski uważał, że różnice występujące między jednostkami fizycznymi a zbiorowymi wykształciły odmienne rodzaje ich gospodarstw. Dostrzegał zachodzące między nimi różnice, ale uważał za możliwe doprowadzenie do upodobnienia zarządu gospodarstw zbiorowych dobrowolnych do zarządu gospodarstw fizycznych. Natomiast za ważne dla rozważań gospodarczych uznawał rozróżnienie na gospodarstwa prywatne, obejmujące jednostki fizyczne i związki dobrowolne oraz gospodarstwa publiczne, do których zaliczał związki przymusowe [Krzyżanowski, 1919, s. 23–24].

Według A. Krzyżanowskiego [1923, s. 5] odrębność gospodarki publicznej od prywatnej oraz jej właściwości stanowiły najważniejszą treść nauki skarbowości. Pośród znamion wyróżniających gospodarkę publiczną autor ten wymieniał: posługiwanie się przymusem, odpłatność ogólną, małą wymierność gospodarki publicznej, odmienne od prywatnej gospodarki

metody księgowania dochodów i wydatków, inne metody wynagradzania pracowników, stosowanie w mniejszej mierze zasady gospodarności do przedsiębiorstw zarządzanych przez państwo, brak zdolności do kapitalizacji w gospodarstwie publicznym [Krzyżanowski, 1919, s. 23–33; 1923, s. 5–8].

Według tego ekonomisty gospodarkę publiczną wyróżniało posługiwanie się przez związki prawno-publiczne przymusem, w przeciwieństwie do gospodarstw prywatnych, które z definicji nie mogą używać przymusu w pozyskiwaniu dochodów [Krzyżanowski, 1923, s. 5–6; 1919, s. 24]. Państwo dzięki przymusowi zbiera natomiast podatki. A. Krzyżanowski mianem podatku, w najobszerniejszym znaczeniu tego pojęcia określał każde przymusowe uzyskiwanie dochodu. Z pojęciem tym łączył ściśle odpłatność ogólną, którą przypisywał gospodarce publicznej. Państwo powinno podejmować starania, aby przez swoją działalność wynagrodzić ciężary, którymi obarczało swoich poddanych. Jeżeli w dłuższej perspektywie czasowej działania państwa nie ułatwiają ludności kraju prowadzenia działalności zarobkowej, to jej zamożność ulega zmniejszeniu. Proces ten prowadzi do ograniczenia możliwości pozyskiwania dochodów przez państwo. Przy tym nie istnieje określona wielkość stosunku wzajemnych świadczeń pomiędzy podatnikami a państwem. Stosunek świadczeń na podstawie ustalenia ich wzajemnej wielkości charakterystyczny jest dla prywatnych transakcji kupna-sprzedaży [Krzyżanowski, 1923, s. 6; 1919, s. 25–26]. Kwestia odpłatności ogólnej wpływała na niewielką wymierność świadczeń państwa. A. Krzyżanowski wskazywał, że świadczenia państwa na rzecz podatników są mało wymierne. Stanowiły rezultat odpłatności ogólnej, a ta nie opierała się na wielkości wkładu ponoszonego na pokrycie wydatków publicznych przez poszczególne osoby, które czerpały korzyści z działalności państwa. Niewielka wymierność miała wynikać, według niego, również z faktu dostarczania przez państwo głównie dóbr niematerialnych. Rząd zapewniał np. opiekę prawną, bezpieczeństwo życia i mienia oraz wykształcenie obywateli. Ograniczona wymierność według A. Krzyżanowskiego [1923, s. 6; 1919, s. 27 i 32] znacząco ograniczała możliwość zastosowania zasady gospodarności.

Gospodarka publiczna może w mniejszym stopniu przestrzegać zasady gospodarności, ponieważ dysponuje środkami przymusu. Posiada możliwość pokrycia niedoborów swojego gospodarstwa nadwyżkami gospodarki prywatnej. Możliwość taka istnieje do czasu występowania takich nadwyżek, do momentu kiedy nie zostaną wyczerpane przez nadmierną rozrzutność gospodarki publicznej [Krzyżanowski, 1923, s. 6; 1919, s. 27]. Wyraz małej wymierności gospodarki publicznej stanowiły, w jego opinii, inne zasady wynagradzania pracowników, odmienne niż w prywatnych przedsiębiorstwach. Według A. Krzyżanowskiego różnice te wynikają z faktu, że państwo w przeciwieństwie do gospodarstwa prywatnego nie troszczy się o zyski. Podmiot prywatny w przeciwieństwie do władzy publicznej nie dysponuje możliwością przymusu wobec innych podmiotów. W związku z tym nie może braku zysków rekompensować sobie poprzez zastosowanie przymusu [Krzyżanowski, 1923, s. 6–7; 1919, s. 28].

Według A. Krzyżanowskiego państwo przez to, że posiada możliwość korzystania z wyników cudzej kapitalizacji, nie troszczy się o własną. Państwo oraz inne związki publiczne nie

potrafią wypracować czystych zysków. W obrębie gospodarki prywatnej wydatki odnoszą się do dochodów, natomiast w zakresie gospodarki publicznej dochody do wydatków. Poprzez podatki oraz puszczanie w obieg pieniędzy papierowych rząd może skutecznie wydatki, nie oglądając się na realne dochody. Autor ten uważał, że rząd tej możliwości nadużywa, co prowadzi do braku kapitalizacji [Krzyżanowski, 1923, s. 7; 1919, s. 28–30].

A. Krzyżanowski wskazywał, że gospodarstwa prywatne starają się, aby dochody przewyższały wydatki; następnie część z tej nadwyżki kapitalizują. Równowaga pomiędzy dochodami a wydatkami i przewyższanie dochodów przez wydatki uniemożliwiają kapitalizację. Według A. Krzyżanowskiego o niezdolności państwa do kapitalizacji miało właśnie świadczyć częste wyznaczanie jako celu dla gospodarki publicznej osiągnięcia równowagi wydatków i dochodów. Ukazywał, że państwa bardzo rzadko potrafią doprowadzić do sytuacji, w której dochody przewyższają wydatki, czyli występuje sytuacja umożliwiająca kapitalizację. W opinii tego autora doprowadziło to do wykształcenia błędnej opinii, zgodnie z którą cel gospodarki publicznej stanowi osiągnięcie równowagi pomiędzy dochodami a wydatkami [Krzyżanowski, 1923, s. 8; 1919, s. 30].

S. Głąbiński także dokonał rozróżnienia na gospodarstwo społeczne (zbiorowy organizm gospodarczy) i gospodarstwo skarbowe (państwowe). Autor ten uważał, że gospodarstwo skarbowe (publiczne) różni się od gospodarstwa społecznego. Według niego gospodarstwo skarbowe posiadało własny, samodzielny podmiot gospodarczy – państwo. Posiadało własne przychody, potrzeby i wydatki [Głąbiński, 1925, s. 11]. S. Głąbiński wskazywał, że gospodarstwo społeczne nie ma widocznego gospodarza, stanowi rezultat gospodarowania całego społeczeństwa, nie ma odrębnych przychodów i wydatków. Stanowi jakby formę zbiorowego organizmu gospodarczego. Życie, forma, treść tego organizmu zależą od natury, mocy i rodzajów związków ekonomiczno-społecznych. Gospodarstwo skarbowe w stosunku do gospodarstwa społecznego stanowi gospodarstwo indywidualne, jest jednym z jego elementów, elementem bardzo skomplikowanym i potężnym [Głąbiński, 1925, s. 11]. S. Głąbiński pośród odrębnych właściwości gospodarki państwowej dostrzegał gromadzenie przychodów w formie przymusowej. W jego opinii oba gospodarstwa wywierają wzajemnie wpływ na siebie. Wielkości podatków oraz rodzaje ceł wpływały na produkcję, konsumpcję, obrót towarami, na ceny, na procent, na płace, na czynsze. Wpływały w ogóle na proces powstawania i rozdziału dochodu społecznego [Głąbiński, 1925, s. 13–14]. Według S. Głąbińskiego gospodarstwo skarbowe różniło się od gospodarstwa prywatnego przede wszystkim tym, że „podmiot skarbowości, państwo i inne ciała publiczne, ma inną istotę i inne cele, które wytwarzają inne właściwości gospodarstwa skarbowego w całym jego ustroju, inne środki działania, inne zasady gospodarcze. Państwo bowiem jest osobą prawną, ma samodzielny byt prawny, ale nie ma bytu ekonomicznego odrębnego od społeczeństwa, jeno przedstawia organiczną i wieczystą jedność ludu osiadłego na pewnym obszarze ziemi” [Głąbiński, 1925, s. 15].

R. Rybarski także podzielał pogląd o odmienności gospodarstwa państwowego od gospodarstwa prywatnego. Według tego autora takie znamiona, jak wielkość gospodarstwa państwowego, dostosowanie przez gospodarstwo prywatne wydatków do dochodów, a przez

państwo dochodów do wydatków, odrębność potrzeb państwa i celów gospodarstwa państwowego nie świadczą o odrębności między nimi [Rybarski, 2015, s. 32].

Rybarski uważał za mylny pogląd, że kluczowa różnica pomiędzy gospodarstwem państwowym a prywatnym polega na dostosowaniu przez pierwsze swoich dochodów do wydatków, a przez drugie wydatków do dochodów [Rybarski, 2015, s. 33]. Nie zawsze gospodarstwo prywatne dostosowuje swoje wydatki do dochodów. Istnieją przecież potrzeby, które muszą zostać zaspokojone. Może wystąpić sytuacja, w której prywatny gospodarz z braku dochodów będzie konsumował majątek, zaciągał długi. Przy tym wzrost potrzeb, skali życiowej, chęć dokonania nowego wydatku mogą pobudzać do rozwinięcia działalności gospodarczej. Rybarski zaznaczał, że w gospodarstwie prywatnym potrzeby nie są czymś biernym i wtórnym. Pomiędzy dochodami a wydatkami zachodzą wzajemne zależności i oddziałują na siebie [Rybarski, 2015, s. 33]. Z drugiej strony, autor ten zwracał uwagę, że nie zawsze gospodarstwo państwowe może własne dochody dostosować do wydatków, tzn. najpierw określić, jakie ma potrzeby finansowe, a następnie szukać ich pokrycia. W gospodarstwie państwowym również występuje ograniczona możliwość pozyskania dochodów. Za przykład takiej sytuacji może posłużyć deficyt budżetowy, który może zmuszać do oszczędności, zredukowania wydatków, a wtedy wyraźnie zostanie zastosowana zasada dostosowania wydatków do dochodów [Rybarski, 2015, s. 33]. Gospodarstwo państwowe utrzymuje się w przeważającej mierze z gospodarstw prywatnych. Nie oznacza to jednak, że takie obciążenia można nakładać bez ograniczeń, kierując się wyłącznie pojawiającymi się wydatkami [Rybarski, 2015, s. 33]. Rybarski zgadzał się z poglądem, że potrzeby zaspokajane przez państwo w większości wypadków są odmienne od potrzeb zaspakajanych przez gospodarstwa prywatne. Pomimo tych odrębności uważał za trudne przeprowadzenie między nimi linii granicznej. Przy tym podkreślał występowanie ewolucji pomiędzy potrzebami zaspakajnymi przez gospodarstwo państwowe i gospodarstwa prywatne Zakres zadań państwa, a zatem jego wydatków, nie został raz na zawsze dany. Rybarski za podstawową cechę gospodarstwa państwowego i innych związków prawnopublicznych uznawał jego zdolność do jednostronnego i przymusowego obciążania osób od siebie zależnych. Takiego prawa są pozbawione wszystkie inne gospodarstwa. Czyli odmiennosc gospodarstwa państwa przejawia się w możliwości nakładania przez nie danin na podległe mu osoby, tj. w „zwierzchnictwie fiskalnym” państwa [Rybarski, 2015, s. 34].

W teorii skarbowej w okresie międzywojennym występował zgodny pogląd o odmiennosci gospodarstwa państwowego od gospodarstwa prywatnego. Wszyscy przywołani powyżej ekonomiści podzielali pogląd, że przymus był cechą różniącą gospodarstwo państwowe od gospodarstwa prywatnego. Omawiali jeszcze inne cechy różnicujące te gospodarstwa, pojawia się jednak pytanie, czy były to cechy „techniczne”, czy może „praktyczne”, opisujące obserwowane w praktyce zjawiska i wymagające odniesienia się do nich. R. Rybarski, jako jedyny z przywołanych autorów, podaje jako wyłączną cechę gospodarstwa państwowego prawo przymusowego obciążania innych osób. Omówienie innych poglądów odnośnie do różnic pomiędzy gospodarstwami służyły mu tylko do ich wykluczenia i *de facto* podkreślenia

znaczenia „zwierzchnictwa fiskalnego” państwa. Wydaje się, że według A. Krzyżanowskiego przymus stanowił podstawową cechę wyróżniającą gospodarstwo publiczne. Pozostałe cechy wydają się następstwem czy ewentualnie uzupełnieniem przymusu, jako cechy podstawowej, w tym wypadku nawet pierwotnej. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że o ile przywołani autorzy dostrzegali różnicę pomiędzy gospodarstwem państwowym a gospodarstwem prywatnym, to uważali, że pomiędzy tymi gospodarstwami istnieją wzajemne związki oraz występują wzajemne oddziaływania.

A. Krzyżanowski, omawiając różnice pomiędzy gospodarstwem państwowym a gospodarstwem publicznym położył duży nacisk na kwestię braku zdolności państwa do kapitalizacji. Autor uważał, że celem prowadzenia działalności gospodarczej powinien być przyrost masy kapitału. Według niego nadwyżka stanowiła nieodzowny wymóg dla oszczędności, które z kolei stanowiły decydujący czynnik w procesie wzrostu gospodarczego, a w związku z tym również dobrobytu [Krzyżanowski, 1923, s. 184–185]. A. Krzyżanowski uważał, że ograniczony budżet ma korzystny wpływ na gospodarkę, stwierdzał m.in., że „rozmiary kapitalizacji są uwarunkowane w pierwszym rzędzie wielkością wydatków publicznych. Znaczne wydatki państwa podwyższają stopę procentową, zmniejszają wysokość płac i innych dochodów. Ograniczenie wydatków państwowych sprzyja umiarkowanej wyższości cen i płac” [Krzyżanowski, 1928, s. 75].

W czasach współczesnych A. Krzyżanowskiemu postulat konieczności równoważenia budżetu należał do poglądów powszechnie akceptowanych. W 1920 r. na międzynarodowej konferencji finansowej w Brukseli przyjęto stanowisko o konieczności bezwzględnego zrównoważenia budżetu. W stanowisku tym wyrażono pogląd, że państwa, które prowadzą politykę deficytu budżetowego, doprowadzą swoje kraje do bankructwa [Zajda, 1958/1959, s. 166]. J.M. Keynes w swojej teorii przeciwstawił się tej zasadzie. Odrzucił pogląd o konieczności ograniczenia wydatków państwa do wielkości zgromadzonych dochodów. Według niego uzupełnienie efektywnego popytu, właśnie przez zwiększenie wydatków publicznych, stanowiło cel bardziej istotny od zachowania równowagi budżetowej. Keynes wskazywał, że w następstwie kryzysu zmniejsza się produkcja, redukcji ulegają dochody przedsiębiorców oraz gospodarstw domowych, spada dochód narodowy. W następstwie takiej sytuacji zmniejszają się również dochody państwa z podatków. Na państwie ciąży jednak nadal obowiązek, które prowadzą do ponoszenia przez nie większych wydatków publicznych od dochodów. Deficyt budżetowy stanowi zatem naturalne zjawisko w okresach kryzysów gospodarczych. Według teorii Keynesa w sytuacji kryzysu gospodarczego nie jest wskazane równoważenie budżetu, ale zwiększenie deficytu, w celu kreowania popytu w gospodarce i w ten sposób wejście na ścieżkę wzrostu [Owsiak, 2006, s. 56].

Poglądy Keynesa były rozwijane przez wielu ekonomistów. Należał do nich m.in. amerykański ekonomista A.H. Hansen, który zdecydowanie odrzucił pogląd o konieczności zrównoważenia budżetu. Według Hansena równowaga budżetowa nie powinna stanowić celu samego w sobie, lecz powinna być jednym z elementów funkcjonowania ogólnego mechanizmu gospodarki rynkowej [Domaszewicz, 1985, s. 170]. Wyrażał on również pogląd, że

rząd powinien być aktywnym uczestnikiem rynku finansowego, pożyczać na nim środki. Rząd powinien poprzez swoje wydatki kierować do gospodarki impulsy rozwojowe, które zmobilizują ją do tworzenia miejsc pracy [Hansen, 1941; 1947]. Natomiast H. Stein podkreślał, że decyzje odnośnie do polityki budżetowej muszą uwzględniać dwie kwestie: hierarchie krajowych priorytetów oraz koncepcję relacji między priorytetami, które zamierzamy osiągnąć, a budżetem². Interesujące stanowisko w ramach dyskusji dotyczącej deficytów zajął A. Reynolds. Według tego autora dominuje niewłaściwe rozumienie polityki fiskalnej, które sprowadza ją do zagadnienia rocznych nadwyżek lub deficytów. Reynolds zauważył, że tak zdefiniowany instrument nie ma wartości poznawczej, ponieważ dowolne wyniki można wyjaśniać zarówno nadwyżką, jak i deficytem. Autor ten ironizował, że „Jeżeli gospodarka słabnie, to dzieje się tak dlatego, że deficyty budżetowe wypierają inwestycje. Jeśli gospodarka rośnie, to znaczy, że deficyty budżetowe stymulują popyt. Jeżeli dolar idzie do góry, jest to rezultat tego, że deficyty budżetowe przyciągają inwestycje zagraniczne. Jeśli dolar spada, to jest tak dlatego, że deficyty budżetowe wywołują oczekiwania inflacyjne. Jeżeli inflacja rośnie, to dzieje się tak dlatego, że deficyty budżetowe są inflacyjne. Jeśli inflacja spada, jest to wynik tego, że deficyty budżetowe nie są dostatecznie duże” [Reynolds, 2000, s. 5].

Współcześnie występuje również pogląd kładący nacisk na fakt posiadania przez państwo zdolności do rolowania, tzn. przesuwania momentu spłaty swoich długów. Rządy zobowiązane są jedynie do płacenia odsetek od wziętych kredytów. Do kiedy posiadają zdolność do ich regulowania, są wypłacalne. Niewypłacalność wystąpi, gdy gospodarka przestanie rosnąć lub zacznie się kurczyć. Twierdzenie o możliwości przesuwania przez państwo momentu spłaty długów można zobrazować przykładem zobowiązania zaciągniętego przez brytyjskie Ministerstwo Skarbu w XVIII w. W latach 20. XVIII w. Kompania Mórz Południowych nadmuchała bańkę spekulacyjną; powstałe wówczas zobowiązania brytyjskie Ministerstwo Skarbu spłaciło w 2015 r. [Warufakis, 2019, s. 47–48, 689].

Z dzisiejszej perspektywy pogląd o konieczności równoważenia budżetu wydaje się przestarzały. Można go nawet za S. Owsakiem uznać za naiwny, jeżeli przyjmiemy fakt, że w kwestii pożyczek długoterminowych występuje zjawisko ich „samospłaty” przez deprecjację pieniądza. Pozostaje otwartą kwestia, kto oraz w jakim zakresie zostaje obciążony kosztami tej „samospłaty”, ale jak stwierdził S. Owsiak, stanowi to już odrębne zagadnienie [Owsiak, 2006, s. 48]. Kończąc wywód o równoważeniu budżetu, należy zgodzić się z opinią J. Żyżyńskiego, że „polityki fiskalnej nie można trywializować, sprowadzając ją wyłącznie do kwestii równowagi budżetowej” [Żyżyński, 2009, s. 133].

² H. Stein, *Governing the \$5 Trillion Economy*, za: [Żyżyński, 2009, s. 133–134].

6. Podsumowanie

A. Krzyżanowski uważał skarbowość za naukę ekonomiczną. Według niego występował związek między ekonomią a skarbowością, która stanowiła część i uzupełnienie ekonomiki. Autor ten za przedmiot nauki skarbowości uznawał całość gospodarstwa państwowego. Prezentowany przez niego zakres przedmiotu skarbowości można uznać za klasyczne przedstawienie tego zagadnienia. Krakowski ekonomista dostrzegał zależności występujące między gospodarką publiczną a gospodarką prywatną. Dostrzegał także zachodzące pomiędzy nimi różnice. Według A. Krzyżanowskiego odrębność gospodarki publicznej od prywatnej oraz jej właściwości stanowiły najważniejszą treść nauki skarbowości. Autor wymienił szereg cech wyróżniających gospodarkę publiczną; pośród nich największe znaczenie należy przypisać możliwość posługiwania się przymusem przez państwo. A. Krzyżanowski przypisywał duże znaczenie takim kwestiom, jak: umiejętność wypracowania zysku, oszczędności, wydatki wytwórcze. W związku z tym zalecał ograniczenie wydatków, a za wskazany uważał stan, w którym przeważałyby wydatki inwestycyjne. Celem gospodarowania, według niego, było wypracowanie dochodów, które nie tylko zapewnią pokrycie wydatków bieżących jednostki gospodarującej, lecz także umożliwią jej utworzenie rezerwy na przyszłość. Według A. Krzyżanowskiego nie występowała różnica w celach pomiędzy gospodarstwem publicznym a prywatnym. Oba miały stawiać sobie za zadanie korzystne ustosunkowanie dochodów i wydatków. Autor uważał, że celem prowadzenia działalności gospodarczej powinien być przyrost masy kapitału. Według A. Krzyżanowskiego nadwyżka stanowiła nieodzowny wymóg dla oszczędności, które z kolei stanowiły decydujący czynnik w procesie wzrostu gospodarczego, a w związku z tym również dobrobytu. Ekonomista ten uważał, że państwo wykazuje brak zdolności do kapitalizacji. W jego opinii ograniczony budżet miał korzystny wpływ na gospodarkę. Według A. Krzyżanowskiego budżet powinien być przynajmniej zrównoważony.

Poglądy w ramach finansów publicznych zmieniają się. Według S. Owsiaka rozumienie istoty finansów publicznych ulega zmianie z biegiem czasu. Postrzeganie nauki skarbowości / finansów publicznych jako dyscypliny ściśle powiązanej z ekonomią wynikało z paradygmatu klasycznej i neoklasycznej ekonomii. Związki takie, choć w mniejszym stopniu, można odnaleźć również w ekonomii keynesowskiej. Według S. Owsiaka w wyniku przyjęcia takiej perspektywy, finanse publiczne postrzegano przez pryzmat skutków dla przedsiębiorstw i gospodarstw domowych, jakie będą wywoływały podatki i inne instrumenty fiskalne [Owsiak, 2006, s. 19–20]. J.M. Buchanan zauważył, że „W tradycyjnym ujęciu finansów publicznych rozważano zachowania indywidualne w sferze prywatnej” [Buchanan, 1997, s. 24]. Należy zaznaczyć, że według tego autora, takie ujęcie zagadnień było istotne i przyniosło ważne rezultaty. Buchanan uważał jednak, że podejście to pomijało istotny aspekt problematyki finansów publicznych. Mianowicie jednostka powinna podjąć decyzję odnośnie do sposobu alokowania zdolności osiągnięcia dochodów pomiędzy zarobkowanie a czas wolny.

Decyzję taką podejmować będzie jednak, według tego autora, pod wpływem instytucji fiskalnych. Buchanan [1997, s. 23–24] uważał, że struktura instytucji fiskalnych wpływa na decyzje podejmowane przez jednostki. Według S. Owsiaka przedmiot finansów publicznych powinien zostać powiększony o zagadnienia sektora publicznego. Nowy obszar rozwoju finansów publicznych ma wiązać się z makroekonomicznym podejściem do decyzji fiskalnych. W takim podejściu nie chodziło już wyłącznie o postawę, działania mikroprzedsiębiorstw wobec władz fiskalnych, ale również o wpływ na takie zagadnienia, jak: redystrybucja dochodu narodowego, rozkład dochodów w społeczeństwie przed i po opodatkowaniu, granice ciężarów publicznych, równowaga gospodarcza, inflacja, wzrost gospodarczy, rodzaje alokacji środków publicznych oraz ich wpływ na procesy makroekonomiczne [Owsiak, 2006, s. 20].

W ramach teorii finansów publicznych występują różne doktryny. D. Korenik i S. Korenik [2004, s. 150–151] podzielili doktryny w ramach finansów publicznych na: merkantylizm (XVII w.), liberalizm gospodarczy (XVIII w.), ortodoksyjną teorię finansów publicznych (XIX w. do 1929 r.), interwencjonizm państwowy, fiskalny (XIX–XX w.), doktrynę Keynesowską (po 1929 r.), monetaryzm (lata 70 XX w.).

Granice czasowe przedstawionych doktryn należy traktować umownie. Doktryny finansów publicznych nachodziły na siebie w czasie, a poglądy przenikały się między doktrynami. Słusznie zauważył również Z. Fedorowicz, że „podstawy teorii finansów publicznych, prezentowanych przez różnych autorów, leżą w poglądach teoretyczno-ekonomicznych i społeczno-politycznych” [Fedorowicz, 1965, s. 291].

A. Krzyżanowski zajmował się zagadnieniami skarbowymi w czasie, który odpowiada okresowi przypisanemu do ortodoksyjnej teorii finansów publicznych. Według tej teorii budżet państwa powinien być bezwzględnie zrównoważony i do tego stale zrównoważony [Zajda, 1958/1959, s. 166]. Ta teoria finansów publicznych poszukuje zależności między gospodarstwem prywatnym a gospodarstwem państwowym. Zakłada ona stosowanie ocen etycznych odnośnie do gospodarowania publicznego [Owsiak, 2006, s. 47–48]. Na myśl skarbową A. Krzyżanowskiego wpływały jego liberalne poglądy gospodarcze. Wydaje się, że prezentowane przez tego ekonomistę poglądy na kwestie skarbowe wpisują się w założenia ortodoksyjnej teorii finansów publicznych. Okres pracy naukowej A. Krzyżanowskiego oraz jego poglądy skarbowe upoważniają zatem do przypisania jego myśli skarbowej do ortodoksyjnej teorii finansów publicznych. Zapatrywania autora na nauki skarbowości można uznać za charakterystyczne dla okresu, w którym prowadził badania i publikował pracę. Jego podejście do zagadnień skarbowych było związane z rozwojem ekonomii politycznej. Myśl ekonomiczna A. Krzyżanowskiego bez wątpienia wychodziła z paradygmatu klasycznej i neoklasycznej ekonomii. Nie dzielił ekonomii na mikro i makro, w jego myśli stanowiła ona całość. Współcześnie zwolennicy teorii wyboru publicznego przyjmują zasadniczo pogląd mikroekonomiczny, w ich rozważaniach nie występuje oddzielna makroekonomia [Landreth, Colander, 2005, s. 408–409]. W myśli A. Krzyżanowskiego pojawiają się elementy związane z zagadnieniami inflacji, granic ciężarów publicznych, a także kwestie dotyczące sektora publicznego.

Bibliografia

1. Biliński L. [1876], *System nauki skarbowej, a w szczególności nauki o podatkach*, Lwów.
2. Buchanan J.M. [1997], *Finanse publiczne w warunkach demokracji. Systemy fiskalne a decyzje indywidualne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
3. Domaszewicz R. [1985], *Finanse krajów kapitalistycznych*, PWE, Warszawa.
4. Fedorowicz Z. [1965], *Instytucje finansowe*, PWE, Warszawa.
5. Gaudemet P.M., Molinier J. [2000], *Finanse publiczne*, PWE, Warszawa.
6. Głębiński S. [1889], *Pojęcie nauki skarbowej*, Drukarnia Schwarza i Trojana, Sambor.
7. Głębiński S. [1925], *Nauka skarbowości*, wyd. 3, Drukarnia Słowa Polskiego Lwów, Warszawa–Lwów.
8. Hansen A.H. [1941], *Fiscal Policy and Business Cycles*, Norton, New York.
9. Hansen A.H. [1947], *Economic Policy and Full Employment*, McGraw-Hill, New York–London.
10. Korenik D., Korenik S. [2004], *Podstawy finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
11. Krzyżanowski A. [1919], *Założenia ekonomiki*, Księgarnia S.A. Krzyżanowskiego, Kraków.
12. Krzyżanowski A. [1922], *Nauka o pieniądzu i kredycie*, wyd. 2, Księgarnia J. Czerneckiego, Warszawa–Kraków.
13. Krzyżanowski A. [1923], *Nauka skarbowości*, wyd. Fiszer i Majewski, Poznań.
14. Krzyżanowski A. [1928], *Bierny bilans handlowy*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
15. Landreth H., Colander D.C. [2005], *Historia myśli ekonomicznej*, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
16. Leroy-Beaulieu P. [1877], *Traite de la science des finances*, t. 1, Guillaumin et Cie, Editeurs, Paris.
17. Lityńska A. [2001], *Polska myśl ekonomiczna okresu międzywojennego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
18. Marshall A. [1948], *Principles of Economics*, wyd. 8, Macmillan, London.
19. Osiatyński J. [2006], *Finanse publiczne. Ekonomia i polityka*, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
20. Owsiak S. [2006], *Finanse publiczne. Teoria i praktyka*, wyd. 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
21. Radziszewski H. [1917], *Nauka skarbowości. Wykład skarbowości państwowej i gminnej*, wyd. M. Arcta, Warszawa.
22. Rau K.H. [1865], *Zasady umiejętności skarbowej Karola Henryka Rau*, t. 1, tłum. J.B. Ocza-powski, Druk Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
23. Reynolds A. [2000], *The Fiscal-Monetary Policy Mix*, Hudson Institute, Cato Institute's 18th Annual Monetary Conference cosponsored with „The Economist”, 19 października, Washington, D.C.
24. Ricardo D. [1957], *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, PWN, Warszawa.
25. Roscher W. [1886], *System der Finanzwissenschaft*, J.G. Cotta, Stuttgart.

26. Rybarski R. [2015], *Nauka skarbowości*, Wolters Kluwer S.A. (przedruk publikacji z 1935 r.), Warszawa.
27. Say J.B. [1960], *Traktat o ekonomii politycznej*, PWN, Warszawa.
28. Skarbek F. [1824], *Rys ogólny nauki finansów dla użytku uczniów Uniwersytetu Królewskiego Warszawskiego*, Drukarnia Szkolna, Warszawa.
29. Smith A. [1954], *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. 2, PWN, Warszawa.
30. Stankiewicz W. [2000], *Historia myśli ekonomicznej*, wyd. 2, PWE, Warszawa.
31. Staszic S. [1926], *Uwagi nad życiem Jana Zamojskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
32. Strasburger E. [1924], *Nauka skarbowości. Część ogólna*, t. 1, Gebethner i Wolff, Warszawa.
33. Wagner A. [1887], *Finanzwissenschaft*, t. 1, wyd. 2, C.F. Winter, Leipzig.
34. Warufakis J. [2019], *Porozmawiajmy jak dorośli. Jak walczyłem z europejskimi elitami*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
35. Wernik A. [2014], *Finanse publiczne. Cele, struktury, uwarunkowania*, wyd. 3, PWE, Warszawa.
36. Zajda J. [1958/1959], *Od budżetu „fiskalnego” do budżetu „ekonomicznego” w państwie kapitalistycznym*, „Roczniki i Sprawozdania”, PTE Oddział w Poznaniu, Poznań.
37. Żyżyński J. [2009], *Budżet i polityka podatkowa. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Revenue Management in Adam Krzyżanowski Thought

Summary

The paper aims to discuss the notion of revenue management in Adam Krzyżanowski thought. The paper makes an overview of his views on issues such as: the relationship between revenue management and economics, the notion of revenue management, the subject and scope of the science of revenue management, as well as the issues relating to the private and public sector. To get a broader perspective, A. Krzyżanowski's views on these issues are compared with the views of other Polish economists. The above listed aspects should be seen as an introduction that helps in understanding author's view on public finance and economics.

The theory of public finance is crucial for how public finance is used in practice. Having that in mind, as well as for scientific and educational reasons, studies on revenue management systems should remain at the centre of economic thought.

Keywords: science of revenue management, public finance, political economy, economics, revenue management policy, subject of the science of revenue management, public sector, private sector, fiscal policy, expenditure, revenue, budget
